

A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETE ÉS A JOGÉRTELMEZÉS

SZABÓ IMRE*

I.

Az ősiség eltörléséről szóló 1848 : XV. tc. 1. §-a így szól: „A ministérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendi.” Ezt a törvényhelyet a polgári törvénykönyv új tervezetével kapcsolatban napjainkban sokat idézzük annak bizonyosságául, hogy az 1848-as országgyűlés ez ígéretét több mint százévnnyi késedelemmel a népi demokratikus Magyarország országgyűlése végre teljesíti; egyik nyilvánvaló igazolása ez annak, hogy a mi népi demokráciánk örököse és valóra váltója mindannak a haladó gondolatnak, amelynek érvényesülését a letűnt rendszerek elnyomó hatalma megakadályozta.

A polgári jog hazai fejlődésének e történelmi folytonosságára való emlékeztetés azonban a kérdésnek csak az egyik oldalára világít rá; a másik oldala az, hogy e történelmi megbízásból elkészített első magyar polgári törvénykönyv már *szocialista* törvénykönyv lesz, a szocializmus építése során elért vívmányokat szögezi le, s annak további építését kell elősegítenie. A történelmi múlthoz való kapcsolódással ilyen módon szembenáll az attól való következetes elszakadás igénye, a személyi és vagyoni viszonyok új, szocialista módon való szabályozásának szükségessége, a régi magánjognak és joggyakorlatnak ebben az értelemben való tagadása. A történelmi kötöttség és a múlttól való elszakadás e kettősségére Lenin a világ első szocialista polgári törvénykönyvének megalkotásakor már 1922-ben rámutatott, amikor egyrészt leszögezte, hogy mindent, ami a nyugat-európai országok irodalmában és gyakorlatában a dolgozók védelmét szolgálja, feltétlenül át kell venni; másrészt utalt arra, hogy ez aligha elég, mert az új Ptk-nak feltétlenül biztosítania kell az állam beavatkozásának lehetőségét a polgári ügyekben. Lenin inkább amiatt aggódott, hogy a szocialista elveket nem tudják majd elegendő következetességgel végigvinni a törvénykönyvben.

Bizonyos hasonló aggály elvileg a mi polgári törvénykönyvünkkel kapcsolatban is támasztható, sőt némileg fokozottabb mértékben támasztható. A népi demokráciák létrejöttének és fejlődésének sajátosságaiból adódóan számolni

* A Magyar Tudományos Akadémián 1957. december 18-án tartott székfoglaló előadás.

kell ugyanis azzal a veszéllyel, hogy a kelletténél nagyobb jelentőséget kap a múlthoz való kapcsolódás, semmint az attól való elszakadás, — hogy a régi jog, a régi gyakorlat és jogi gondolkodás visszahúzó ereje a népi demokráciákban általában nagyobb, mint a Szovjetunióban volt, s a múlttól való elszakadás nem olyan határozott és következetes. Ha ezt a veszélyt és lehetőséget egy nagyban-egészen jól átgondolt, a marxista-leninista jogtudomány tanításain s viszonyaink alapos elemzésén nyugvó, előre mutató kodifikációval nagyrészt ki is lehet küszöbölni, még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy az új törvényt a régi jog és a régi joggyakorlat segítségével magyarázzuk. Ennek elhárítására az új törvénykönyvvel kapcsolatban előtérbe kerül új módon való értelmezésének kérdése. Érdeemes megjegyezni, hogy a régi jognak és joggyakorlatnak a jogértelmezésre és jogalkalmazásra gyakorolható visszahúzó hatását kiküszöbölendő, a Szovjetunióban a polgári törvénykönyv életbelépéséről szóló jogszabály 6. pontjában kifejezetten megtiltották az új kódexnek a megdöntött kormányok által kiadott törvények, illetőleg a forradalom előtti bírósági gyakorlat alapján való értelmezését.

A réginek és az újnak ez az ellentmondása az értelmezés kérdéskörében nálunk más vonatkozásban is jelentkezik. Az a körülmény, hogy a magánjog jelentős része nálunk szokásjogból állott, kihatott a magánjog egészére, mert szabaddá tette az egész területnek, akár írott részének is, szokásjogi átalakítását és továbbfejlesztését. Nálunk a polgári jogot illetően mély hagyományai vannak a szokásjogi jogfejlesztésnek s e hagyományok egyik jellemzője éppen az, hogy a szokásjogi úton való jogfejlesztés általában a jogértelmezés köntöskéiben jelentkezett. Ennélfogva az írott kódex rendszerére való áttérés már csak emiatt is megkívánja az értelmezési szabályoknak pontos meghatározását és érvényesítését, hogy elejét vegyük a szocialista törvényességet sértő s a törvény kereteit szétfeszítő értelmezésnek és kizárjuk a törvény szokásjogi úton való fejlesztésének lehetőségét. A határozott értelmezési szabályok tudományos kialakításához a múlt magyar jogtudománya elvileg kevés segítséget nyújtott, éppen a magyar magánjog említett kötetlenségéből folyóan; ugyancsak hiányzik az értelmezés garanciális oldalainak, azaz a törvény érvényesülésének biztosítását szolgáló szerepének a kimunkálása is. A magánjog hazai művelői általában megelégedtek az értelmezés fajainak és módszereinek pusztá felsorolásával, a bírósági gyakorlat pedig nagyrészt még ezeket a megállapításokat sem vette figyelembe. Ezért az első polgári jogi törvénykönyvünkkel kapcsolatban egyrészt ki kell dolgoznunk értelmezésének új elméletét, másrészt biztosítanunk kell a törvénykönyv alkalmazása során a törvény rendelkezéseinek megfelelő, annak keretei között maradó értelmezési gyakorlatot. E feladatokat nyilván csak a tudomány és gyakorlat képviselőinek közös erőfeszítésével és együttműködésével lehet megvalósítani.

Amikor az értelmezésnek a szocialista kódexre való áttérésünkből adódó különös jelentőségére utalunk, még egy történeti elemet kell felemlítenünk.

A burzsoá magánjogi törvénykönyveknél az értelmezés terjedelmét illetően általában az volt a helyzet, hogy az értelmezési lehetőségeket a kódex megalkotását közvetlenül követően túlzottan leszűkítették, vagy egyenesen meg is tiltották. A keletkezéstől való időbeli eltávolodással azonban az értelmezés terjedelme mindinkább tágult s végül is a törvényektől eltérő, vagy azzal egyenesen szemben álló magyarázatokhoz vezetett. Ismeretes, hogy Justinianus, az értelmezéstől félve, eltiltott a kódexével kapcsolatos bárminő kommentárt; Napóleonnól pedig azt mondják, hogy amikor megtudta, hogy a polgári törvénykönyvhöz magyarázat készült, kétségbeesetten felkiáltott: *Mon Code est perdu!* A szocialista polgári törvénykönyvek megalkotói nem zárják el eleve a törvénykönyv értelmezésének lehetőségét s nem is féltik a törvénykönyveket a kommentároktól. Az OSZFSZK polgári törvénykönyvének életbelépéséről szóló, már említett jogszabály például eleve számol a törvény kiterjesztő értelmezésével. Ha a szocialista felfogás ilyen módon nem mereven elzárkózó a kódex kibocsátását közvetlenül követő értelmezés lehetőségét illetően, másrészt eleve nem engedi meg a későbbiekben a messzemenő, a törvénynek ellentmondó értelmezést. Éppen a polgári törvénykönyvvel kapcsolatban fejtette ki Lenin, hogy más hatalmak nem ismernek olyan gyors törvényhozást, mint a szovjet, s ha a mindennapi élet olyan visszaéléseket produkál, amelyekre a törvény alkotásakor nem számítottak, a szovjet hatalom azonnal megteszi a szükséges törvényi módosításokat. A szocialista felfogás ezek szerint a törvény értelmezésének a történeti fejlődés menetében is határt szab, s a szükséges módosításokat törvény, nem pedig túlzó értelmezés formájában eszközli. Van tehát a szocialista törvény értelmezésének is fejlődéstörténete, ennek íve azonban nem olyan széles, mint a burzsoá törvényé, nem a nullától a végtelenig terjed, hanem a kezdeti megengedettségből kiindulva, mindvégig a törvény keretei között marad.

II.

A Ptk-tervezet általános elvei között nem tartalmaz az értelmezésre, annak fajaira és módszereire nézve rendelkezést; a szerződések értelmezésére vonatkozó s egyébként sem teljes szabályok ezt a hiányt nem pótolják. Meg kell vizsgálni, helyes-e a tervezetnek e negatív megoldása?

A jelentősebb burzsoá törvénykönyvek, a német BGB-t kivéve, általában tartalmazznak értelmezésre vonatkozó szabályt. A francia polgári törvénykönyv, az osztrák Ptk. és a svájci polgári törvénykönyv értelmezési szakaszainak azonban valójában nem annyira abban áll jelentőségük, hogy értelmezési elveket állapítanak meg, hanem inkább kaput nyitnak a törvény által nem szabályozott kérdéseknek más források útján való rendezésére, kísérletet tesznek — akár a déni de justice elvének segítségével, vagy a természetjogra való hivatkozással, akár pedig a bírónak törvényhozói jogkörrel való felruházásával — a hézagoknak bírói jogalkotás útján való kitöltésére. Ami e burzsoá törvény-

könyvekben az említetteken túlmenő, szorosan vett értelmezési szabály, az alig több, mint annak az elvnek a leszögezése, hogy a betű szerinti értelmezéshez nem kell feltétlenül ragaszkodni. Az 1928-as magánjogi törvényjavaslatunk ennél valamivel többet mond, de ez sem megy túl a szokásos, Savigny-től eredő értelmezési módszerek felsorolásán.

A burzsoá jogfilozófusok, akik közvetve vagy közvetlenül ellenzik az értelmezés elveinek törvénybe foglalását, arra hivatkoznak, hogy az értelmezés szabályozása nem pozitív jogi kérdés. Így például Adolf Merkl kifejti, hogy a törvénybe foglalt értelmezési szabályok maguk is értelmezést igényelnének, erre pedig a törvény nem adhat iránymutatást. E formál-logikai és Merkl lépcsőzetes elméletével összefüggő álláspontból indul ki tulajdonképpen Kelsen is, aki szerint az értelmezés szintén nem a pozitív jog kérdése; a törvény csak lehetőséget ad különböző értelmezésre, de a törvénytörvény helyes tartalmát csak metajurisztikus elv, erkölcsi, vagy igazságossági mérték segítségével lehet megállapítani. Lényegében ugyanez az álláspontja az új-hegelianus irány-
nak is; Kohler szerint a törvény szövege több jelentést tartalmazhat s a feladat éppen az, hogy a különböző lehetséges értelmezésekből kiválasszák a helyeset és irányadót. Geny, akit a modern szociológiai irányok megalapítójának tartanak, szintén azt a nézetet képviseli, hogy a törvény alkalmazásának és ezen belül értelmezésének kérdése nem pozitív jogi kérdés; a joggal kapcsolatos módszerbeli alapelvek egy független és a pozitív törvények felett uralkodó szférába tartoznak, amelynek szabályait a dolgok természete és az értelem határozzák meg. E szerzők álláspontja szerint tehát a törvény helyes értelmét csak a jogon kívüli értékítéletek szerint lehet megállapítani, vagy a lehetséges értelmezések közül kiválasztani; ezért az értelmezés pozitív jogi szabályozását nyilván el kell ejteni.

A burzsoá civilizáltika képviselői nem érvelnek kifejezetten az értelmezés pozitív jogi szabályozása ellen, okfejtésükből azonban ilyen negatív álláspontra lehet inkább következtetni. Erre utal közvetve a törvény által adható konkrét értelmezés éles szembeállításával a tudományos, doktrinális értelmezéssel s csak ez utóbbi „művészetnek” tulajdonképpeni értelmezésként való elismerése Savigny-nál s követőinél, Windscheidnél, sőt Geny-nél is a *libre recherche scientifique* formájában. Ezek a szerzők a tudományos értelmezést azért emelik ki ilyen mértékben, hogy a legális, a hivatalos értelmezést felmentsék minden tudományos igény alól, s elismerjék annak akár önkényes voltát is; Grosschmid egyenesen azt mondta, hogy a hiteles értelmezés a tudományos értelmezésnek „... hatalmi szóval való elállása”. Az értelmezési szabályoknak törvénybe foglalása viszont megkötné a hiteles értelmezésre jogosultak kezét, általános jellegű „hatalmi szóval” elállná az ugyancsak „hatalmi szóval” adható esetibb értelmezés lehetőségét. A hiteles és a tudományos értelmezés e burzsoá szembeállításával, amelyre a szovjet szerzők közül legújabbban I. E. Farber mutatott rá, nemcsak a jogalkotó tevékenységére hat ki, hanem a jogalkalmazóéra is, mert ez a felfogás

legális értelmezés megléte esetén kizárja a jogalkalmazó bármiféle kritikáját, bármiféle tudományos értelmezési tevékenységét. Más kérdés, hogy hiteles értelmezés hiányában a jogalkalmazó úgynevezett szabad értelmezési tevékenysége a Begriffsjurisprudenz, az Interessenjurisprudenz, vagy újabban a Gefühlsjurisprudenz alapjain aligha nevezhető tudományos tevékenységnek.

A szocialista országok polgári törvénykönyvei közül nem tartalmaz értelmezési szabályt a szovjet és a csehszlovák Ptk., de az OSZFSZK Ptk-jának már említett életbeléptetési rendelete megállapítja, hogy a törvény kiterjesztő értelmezésének a munkás-paraszt állam és a dolgozók érdekeinek megfelelően kell történnie. A lengyel Ptk. 1950-ben kelt általános része 1. §-ában kimondja, hogy a törvény szabályait a népi állam erejének és céljainak megfelelően kell értelmezni és alkalmazni; hasonló szövegű a lengyel Ptk. 1954-ben kelt javaslatának 1. §-a is. Ezeket a rendelkezéseket az értelmezésre vonatkozó olyan általános alapelvnek lehet és kell felfogni, amely túlmutat a jog határain s amely a különböző értelmezési módszerek alkalmazásának jogpolitikai, a szocialista jog lényéből folyó irányát jelzi. Tulajdonképpen jogértelmezési szabályt, azaz az értelmezés fajaira és módszereire vonatkozó megállapítást tehát a szocialista polgári törvénykönyvek nem tartalmaznak. Ennek indokolása nem lehet az, hogy csak a pozitív jogtudomány felett álló értékefilozófia adhat végső választ az értelmezés kérdéseire, sem pedig az, hogy a pozitív jog és a jogtudomány között valamiféle ellentétet tételezünk fel. A szocialista törvénykönyv nyilván azért nem tartalmaz értelmezési szabályokat, mert a szocialista jogfelfogás nem zárja el az értelmezési módszerekre és elvekre vonatkozó tudományos fejlődést azáltal, hogy törvényben kategórikusan leszögez bizonyos, a tudomány adott állapotának megfelelő értelmezési elveket. Ha a törvény értelmezési szabályokat foglalna magában, előbb-utóbb ellentét támadna a pozitív jog, azaz az értelmezésre vonatkozó törvényi megállapítás és az értelmezést illetően is fejlődő, alakuló, gazdagodó jogtudomány között; márpedig ezt szocialista viszonyok között nem lehet megengedni s nem lehet a tudományt bizonyos értelemben elzárni attól, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján továbbfejlessze az értelmezés egész elméletét. A jogalkalmazó szerveket tehát az értelmezést illető tudományos megállapítások kötik e tekintetben, csakúgy, mint a hiteles értelmezést adó szerveket; e tudományos megállapítások és szabályok nem valamiféle értékefilozófiából, hanem a jogtudományból vevődnek, amely az értelmezés problematikájának megoldásánál természetesen más tudományok megállapítására is épít. Az értelmezés tudományos módszerének ez az igénye, amely a polgári jog — és nemcsak a polgári jog — kodifikációjánál és gyakorlati alkalmazásánál egyaránt jelentkezik, természetesen nagyobb jelentőséget ad az értelmezés elméletének a szocialista jogtudományban, de nagyobb jelentőséget a jogalkalmazó gyakorlatban is.

III.

A polgári törvénykönyv értelmezésével kapcsolatban az értelmezés terjedelmére, de a törvénykönyv szerkezeti felépítésére is kiható legfontosabb kérdések egyike a joghézag kérdése.

Bizonyos általánosítással elmondható, hogy a burzsoá elméletben itt történetileg két álláspont követi egymást. Az egyik a jog hézagmentességének elmélete, amelynek gyökerei még a glosszátorokig nyúlnak vissza és amely elvileg abból indul ki, hogy a kódex végeredményben mindent szabályoz; ez általában jellemző a kapitalizmus kezdeti időszakára, bár még később is fellép. Szemben áll vele az imperializmus szakaszára jellemző az a felfogás, amely elismeri, sőt egyenesen keresi a joghézagot, amelyet azután a jogalkalmazás során törvényen kívüli forrásokból igyekeznek kitölteni, jogalkotásra hatalmazva fel tulajdonképpen a jogalkalmazót.

A jog hézagmentességére vonatkozó formál-logikai elméletet egyik képviselője, Somló Bódog, így indokolja: ha a törvény szigorú, vagyis szó szerinti értelmezést kíván, akkor nincs hézag, mert a törvény szavai valamit vagy megparancsolnak, vagy nem parancsolnak meg, tehát megengednek. Ha viszont a törvény — mondja Somló — megengedi a szövegtől való eltérést, ismét nincs hézag, mert ilyenkor a jogalkalmazó eltérése a törvénytől magán a törvényen alapszik. Lényegében ugyanezt az álláspontot fejti ki Kelsen is, megállapítva, hogy az igényt jogszabály híján elutasító bíróság a jogrend alapján jár el, mert a jog azt az elvet is tartalmazza, hogy amire nem vagyunk kötelezve, annak tévése vagy nem-tévése szabad. Mindkét álláspont szerint a joghézag valójában csak a jog kritikája; Kelsen szerint a pozitív jog és egy helyesebbnek tartott rend közötti különbség; Somló szerint az, amit a törvényhozónak a jogalkalmazó szerint ki kellett volna mondania.

Az újabb burzsoá szociológiai irányok viszont a törvénytől eltérő értelmezést egyenesen joggá, „szabad joggá” ütik, amely állítólag behatol a törvényi jog és a szokásjog hézagaiba. Ez az irány minél több hézagot fedez fel a jogban, hogy ezeken keresztül valójában átalakítsa a tételes jogot; Kantorowicz szerint a jogban ugyanannyi a hézag, mint amennyi a jogtétel. Ezt a szinte hézagteremtőnek nevezhető és a jogalkalmazót új jog alkotására felhívó álláspontot képviseli az érdekkutató jogtudomány is, megállapítva, hogy a joghéagnál új értékelő parancsképzésre van szükség, nem pedig a tényállásnak a rendszerbeli fogalom alá vonására (Heck).

E kétféle szélsőséges álláspont között természetesen az átmenet különböző fokozatai vannak. Amikor például Windscheid, a romanisztikus irány késői képviselője, a szöveggel szembeni értelmezés megalapozása végett már nem is a törvényhozó akaratát, hanem *tulajdonképpeni* akaratát kutatja, tehát azt, hogy mit gondolt a törvényhozó, ha e gondolatát nem is fejezi ki (sőt, amint maga említi, végeredményben egészen odáig lehet e téren eljutni, hogy mit

akart gondolni a törvényhozó), akkor ezzel a jog elvileg zárt logikai rendszerébe már olyan elemek kerülnek be, amelyek új jog alkotását teszik lehetővé. Ezt Kohler több-kevesebb nyíltsággal ki is fejezi, amikor megállapítja, hogy az értelmezés sovány lenne, ha csak a törvényi gondolat keretében mozoghatna, ha nem lenne képes a kifejezést felbontani és a törvény gondolatának egészen más irányt adni.

Ami a két szélsőséges irány kodifikációs kifejeződését illeti, az előbbire példa a francia Code, amely a hézag tagadásával, de az ítélkezés kötelezővé tételével arra szorítja a bírót, hogy a törvényből töltsse ki a hézagot, azaz a törvénybe magyarázzon mindent bele. A másik irányra jellemző a svájci Ptk., amely kifejezetten elismeri a hézagot s annak kitöltésére a jogalkalmazót jogalkotói jogkörrel ruházza fel. Míg a francia Code legalább a törvény érvényesülésének látszatát igyekszik megőrizni és bizonyos fokig fékezi a törvényen túlmenő értelmezést, a svájci Ptk. utat nyit a törvénynek hézagkitöltés címén való félretételéhez. Végeredményben mindkét törvénykönyv elismeri a joghézagot, az egyik azonban csak közvetve, a másik pedig nyíltan. A kétfajta törvényi megoldás megfelel a burzsoá jogpolitika két különböző irányának: az egyik a törvény érvényesülése látszatának megőrzésén, a másik pedig e látszat többé-kevésbé nyílt feladásán alapszik.

Mi a szocialista jog álláspontja a joghézagot illetően? Az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyvének 4. §-a szerint abban az esetben, ha valamely ügy eldöntésére nincs jogszabály, vagy rendelkezés, a bíróság az ügyet a szovjet törvényhozás általános elveinek és a munkás-paraszt kormány általános politikájának figyelembevételével dönti el. Erre a megoldásra formál-logikai szemlélettel azt lehetne mondani, hogy a szovjet polgári jog ezek szerint nem ismeri a joghézagot, hiszen a Pp-ben foglalt e rendelkezéssel a Ptk-t hézagmentessé teszi és a szovjet bíróságot minden ügyben eljárásra kötelezi. (A szovjet büntetőjog hasonló rendelkezésére most nem térünk ki.) Formailag a szovjet polgári jog rendszere tényleg zárt és hézagmentes, de éppen azáltal lett zárttá, hogy elismeri a hézagot és kifejezetten rendelkezik kitöltésének módjáról; ez az álláspont a joghézag elismerése és egyben kitöltési módjának megjelölésével annak kiküszöbölése is. Az említett törvényhely egyébként csak azt a szélsőséges esetet szabályozza, amikor a hézag magának a törvénykönyvnek vagy a polgári jog elveinek alapján nem tölthető ki. Meg kell azt is jegyezni, hogy a szovjet polgári jog a törvényhozás általános elvei és a munkás-paraszt kormány általános politikája alatt nem pusztán általánosságokat ért; a hivatalos magyarázat szerint az ezekre való hivatkozásnál tüzetesen meg kell mondani, milyen elvek, illetve a szovjet politika milyen részei alapján dönt a bíróság; a Pp. 237. §-a pedig megsemmisítési okként jelöli meg többek között éppen az említett 4. § megsértését vagy helytelen alkalmazását.

A szocialista jogtudomány egyelőre nem dolgozta ki részleteiben a szocialista jog hézag-elméletét. A szovjet jogelméleti tankönyvek az analógiával

kapcsolatban általában szólnak a törvényhozás elkerülhetetlen hézagairól, továbbá arról, hogy a törvény sohasem tudja előre látni az élet-adta összes lehetőségeket. A szovjet elmélet képviselői joghézag alatt nyilván nem a burzsoá elméletben kimunkált joghézag-fogalmat értik, hanem azt a tényt jelzik ezzel, hogy bizonyos, akár a törvény megjelenésekor, akár később felmerülő esetre nincs kifejezett törvényi rendelkezés; a hézagot ebben a legáltalánosabb értelemben ismerik el. Az OSZFSZK polgári eljárásjogi törvénykönyvének említett és a hézag kitöltésére irányuló 4. §-át a szovjet irodalomban egyesek joganalógiának, mások törvényanalógiának, ismét mások pedig valamiféle harmadik kategóriának tekintik; a szovjet polgári jogi tankönyv e rendelkezést annak példajaként említi, hogy a Szovjetunióban a bíróságnak nincs jogalkotó szerepe. Csehszlovákiában Viktor Knapp álláspontja a joghézagot illetően tagadó; nézete szerint a hézag a jogban *contradictio in subjecto*; azt, ami nem jog (*non ius*), joghézagnak tekintik. Viszont maga Knapp is kénytelen olyan esetekről beszélni, amikor az adott jogviszonyból keletkező vitákat nem lehet a polgári jog kifejezett rendelkezései szerint eldönteni. Feltehető, hogy Knapp csak a joghézagnak a burzsoá irodalomban előforduló jogi fogalma ellen érvel, amelyhez a burzsoá jogtudomány — elismerésétől vagy tagadásától függően — automatikusan különböző következtetést fűzött.

Végeredményben tehát megállapítható, hogy a szocialista jogirodalom *valamiféle* hézag elismerése felé mutat. A szocialista jogtudomány ugyanis nem tagadhatja azt a tényt, hogy a törvény a lehető teljes szabályozásra való törekvése ellenére sem képes kifejezetten szabályozni az elvileg hatáskörébe vont társadalmi viszonyok minden vonatkozását, s ezt különösképpen nem teheti a szocialista kodifikáció, amely az általánosításnak magasabb fokára törekszik, mint a burzsoá kodifikáció kazuisztikus iránya. Másrészt azt sem lehet tagadni, hogy a fejlődés során szükségszerűen alakuló és változó társadalmi viszonyok új kérdéseket vetnek fel a jog számára. Ismeretes Engels megállapítása arról, hogy a társadalmi fejlődés során a fennálló jog ellentmondásba kerül a gazdasági fejlődéssel. Ezt az ellentmondást bizonyos keretek között, a törvényi szabályozás szükségességének küszöbéig, a joggyakorlat tölti ki; ennek az ellentmondásnak egyik megjelenési formája éppen a hézag. Ilyen módon megkülönböztetést lehet tenni a törvény keletkezésekor fennálló hézag és a további fejlődés során keletkező hézag között; e megkülönböztetésre mind a hézagelmélet részletes kidolgozásánál, mind pedig a hézag kitöltésének módjainál nagy figyelmet kell fordítani.

A szocialista jogelmélet számára aligha szolgálhatnak kiindulási pontul a joghézagok fajainak csoportosítására vonatkozó azok a különböző rendszerek, amelyeket a burzsoá jogtudomány fejlődésének különböző szakaszaiban kidolgozott. A valódi és nem valódi joghézag, a hézag és hiány megkülönböztetése, a kritikai joghézag, a technikai értelemben vett hézag és a hasonló kategóriák nem általában a jog, nem is egy adott jogrendszer tanulmányozásán alapulnak, hanem a burzsoá jogfejlődés különböző időszakaiban felmerült jogpolitikai

törekvések visszavetítését jelzik a jogrendszerre. A szocialista jogtudománynak az a feladata, hogy a jog általános jelei és az adott jogtípus és jogrendszer sajátosságai alapján tárja fel a joghézagok lehetséges fajait s ezek alapján jelölje meg kitöltésük módjait. A tudományos alapon nyugvó szocialista jogpolitika feladata azután, hogy a joghézag kitöltésének feltárt módját a jogi gyakorlatban megfelelően érvényesítse. Ez éppen az ellentéte annak a viszonyoknak, amely a burzsoá rendszerben a jogtudomány és a jogpolitika között fennáll.

Bármennyire sok igazság is van abban, amit Geny a francia burzsoá kodifikáció mindent átfogó jellegére vonatkozó illúziókról megállapított, mégis tagadhatatlan, hogy a kodifikáció egyik alapvető sajátossága az általánosság és bizonyos fokú teljességre való törekvés. Ennélfogva a kódexeknél abból lehet és kell is kiindulnunk, hogy azok meghatározott társadalmi viszonyokat a megalkotásukkor ismert vonatkozásaikban teljes terjedelmükben szabályozni kívánnak, hacsak kifejezetten nem utalnak másra. Egyes szocialista törvénykönyvek erre nézve rendelkezést nem tartalmaznak, de mind a kódex egészéből, mind pedig egyes utalásokból meg lehet állapítani, hogy mire irányult az általános törekvés s a kódex milyen terjedelemben elvi átfogását tűzte ki célul. A magyar tervezet I. §-a megállapítja, hogy a vagyoni viszonyokat általában szabályozza, a személyi viszonyokat illetően azonban csak egyes vonásokat rendez; emellett egyes kérdésekben — így például a tervszerződéseknel — kifejezetten külön rész-szabályozásra is utal, bár az alapvető elveket itt is meghatározza. (Meggjegyezzük, hogy itt csak a polgári törvénykönyveket tartjuk szem előtt; más-képp áll a kérdés a büntető törvénykönyveknél, amelyek ugyan a társadalomra veszélyes cselekményeket tárgyalják, de ezt a kört eleve leszűkítik azzal, hogy ezek közül csak a törvényben meghatározott cselekményekre kívánnak szabályozást adni.)

Ha kiindulási pontként elfogadjuk azt az elvet, hogy a szocialista polgári törvénykönyvek a tárgyukul szolgáló társadalmi viszonyokat a lehető teljességgel kívánják szabályozni, illetőleg megjelölik, milyen vonatkozásokat zárnak ki a szabályozásból, vagy utalnak külön szabályozásra, némely tekintetben közelebb jutunk a joghézag kérdésének megoldásához is. Ebből a szemszögből nézve megkülönböztethetünk tehát olyan területeket, illetve a társadalmi viszonyoknak olyan fajtákat, amelyeket a törvény nyilvánvalóan nem kívánt szabályozni s erre kifejezetten vagy közvetve utalt. Ezzel az elemmel a kódex teljességre való törekvésének elvét tehát korrigálnunk kell. Ezeket az eseteket azonban nem tekinthetjük hézagoknak; a szabályozás elmaradása miatt bírálhatjuk a törvényhozót, azonban e bírálattal sem teremtünk hézagot, még kritikai hézagot sem; ez az a terület, amelyet non ius-nak nevezhetünk s amely csak akkor válik ius-szá, ha a törvényhozó ezt jogilag szabályozza. Hézagról akkor beszélhetünk, ha valamely viszony elvileg és általánosságban a törvényi szabályozás alá tartozik s ennélfogva jogi megoldást igényel, de megoldásához kifejezett szabályozás nem áll rendelkezésre; ebben az esetben kerülhet szóba a

hézag értelmezés vagy analógia útján való kitöltésének kérdése. Ilyen módon elutasítjuk a hézagnak azt az önkényes felfogását, amelybe a törvényhozó által szabályozni nem kívánt területet is bevonják, elutasítjuk annak kritikai fogalmát, amelynek alapján a jogalkalmazót használják fel az ilyen ál-hézag kitöltésére, vagyis a legtisztább értelemben vett törvényalkotó munkára. Ezek szerint hézagról a szó tulajdonképpeni értelmében csak akkor beszélhetünk, ha meghatározott társadalmi viszonyt a törvény általában szabályoz, de ez a szabályozás nem terjed ki annak minden előfordulási esetére, vagy minden kérdésére; ebben az esetben beszélhetünk az ilyen hézag kitöltésének szükségességéről, vagy lehetőségéről a jogalkalmazás menetében.

A kifejtetteknek megfelelően, a jogalkotás és jogalkalmazás határozott elválasztása alapján, ennek az elválasztásnak a szocialista törvényesség szempontjából vett jelentőségét is figyelembe véve, a szocialista jogfelfogásnak a joghézagot elismerő burzsoá elméletekkel szemben a valóságos mértékre kell szűkítenie a hézag fogalmát a jogban, az ál-hézag „kitöltését” pedig a törvényhozásnak kell fenntartania. Ugyanakkor a szocialista kodifikációnak bizonyos általánosságra és a kazuisztikus szabályozástól való elszakadásra irányuló igényéből az is következik, hogy a valóságos hézag kitöltésére viszonylag szélesebb lehetőséget kell adni az értelmezésnek és a jogalkalmazói tevékenységnek, mert eleve abból indulunk ki, hogy a kódex az általa szabályozott viszonyok körében az adott viszony összes felmerülhető fajait nem képes és nem is kívánja kifejezetten rendezni. Ez a felfogás azon alapszik, hogy a törvényhozó feltehetően már a törvény megalkotásakor elképzelhető összes esetre sem képes kiterjeszkedni, még kevésbé képes az ebben a keretben történetileg elképzelhető másik, a fejlődés során támadt hézagnak előre való szabályozására. Mindezek alapján tehát arra a következtetésre juthatunk — legalábbis ami a polgári jog területét illeti —, hogy a szocialista jogban a joghézag-kitöltő lehetőség s ezen belül a szélesen felfogott értelmezési lehetőség is — horizontálisan szűkebb, mint a burzsoá jogrendszerben, ugyanakkor azonban vertikálisan mélyebb; más szóval, kevésbé terjedhet ki új területekre, de a széles vonalakban meghatározott törvényi kereteken belül elmélyültebben és sokoldalúbban dolgozza ki a maga jogértelmező és jogalkalmazó gyakorlatában az előforduló esetek megoldásának módjait.

IV.

A joghézagnak e felfogásából, amely más jogágak körében feltehetően egyes vonatkozásaiban másképpen, a lényegét illetően azonban nyilván azonos módon érvényesül, eljutunk a hézag kitöltésének kérdéséhez, azaz gyakorlatilag a kiterjesztő értelmezés és az analógia alkalmazásának lehetőségeihez, terjedelméhez és eseteihez.

A burzsoá polgári jogi elméletben kezdetben még élesen elhatárolták a kiterjesztő értelmezést az analógiától; az utóbbit nem értelmezésnek, hanem

jogfejlesztésnek, a jog önmagából való organikus kiegészülésének tekintették. A későbbiek során e megkülönböztetést már nem hangsúlyozták annyira, sőt voltak olyan álláspontok, így a magyar jogtudományban is, amelyek ezt csak terminológiai kérdésként fogták fel. A szétválasztás indokaként a szubjektív irány képviselői azt hozták fel, hogy a kiterjesztő értelmezés nem terjed túl a törvényhozó akaratán, míg az analógia útján való következtetés és jogalkalmazás, hasonlóság alapján, tudatosan más esetre alkalmazza a szabályt, mint amilyenre azt a törvényhozó akarta volna; az objektív felfogás hívei szerint a kiterjesztő értelmezés még a szabály alkalmazását jelenti a törvény által képzelt esetre, míg az analógia lényege a törvény által el nem képzelt esetre való alkalmazásban áll. Ezek az elméleti megkülönböztetések a gyakorlatban önkényes magyarázatokra is módot adtak s a törvényhozó akaratának megfelelő, vagy a törvény által elképzelt eset fogalmát a burzsoá joggyakorlat szinte korlátlanul ki is terjeszthette.

Az értelmezés ma ismert fogalma tulajdonképpen történetileg a betű szerinti értelmezés meghaladásának útján alakult ki s azt valójában a túlzott formalizmuson való lazítás tette szükségessé; ez természetesen elsősorban a kiterjesztő értelmezés irányában hatott, akár a törvény betű szerinti értelmezés szélesítésével, akár a túlzottan eseti formulák általánosításával. A történeti fejlődés során végül is az értelmezésnek gyakorlatilag olyan fogalma alakult ki, amely a Rumpf által találóan *prima facie-értelmezésnek* nevezett módszerrel egy elmélyültebb értelmezési tevékenységet állított szembe. Ennek során a grammatikai módszeren túlmenően alkalmazott és egy ideig logikainak nevezett, vagy a Savigny által bevezetett rendszertani és történeti módszerek együttes alkalmazásával olyan teljesebb törvénytartalomhoz jutottak el, amely a törvény felületesen, első látásra felfogott értelménél szűkebb vagy tágabb lehetett; eszerint tehető különbség megszűkítő vagy kiterjesztő értelmezés között. Végeredményben e sokoldalú elemzés segítségével dolgozott ki a jogtudomány olyan általános értelmezési elveket is, amelyek szinte jogi axiómáknak tűnnek, mint például a kivételes rendelkezések megszűkítő értelmezése. Ilyen értelmezési sarktételek formájában azonban nemegyszer az adott rendszer általános politikájából s az ezen alapuló jogpolitikájából következő jogpolitikai elvek is jelentkeznek, amelyek nem mások, mint értelmezési szabályokba burkolt jogalkalmazási követelmények.

Figyelmen kívül hagyva most azt a körülményt, hogy a burzsoá joggyakorlat mi minden egyebet is bevont a jogértelmezés körébe, a szocialista jogtudomány az értelmezésnek így kimunkált fogalmát és az értelmezés terjedelmét illető felfogást továbbfejleszti. Egyrészt nem fogadhatja el minden további nélkül az értelmezésnek eddig kialakult módszereit; ha nem is veti el azokat, mindenesetre elégteleneknek tartja a törvény értelmének minden oldalról való megvizsgálásához s elsősorban a törvény gazdasági-politikai, tehát a jogon túlmutató vonatkozásainak feltárásához. Az értelmezés módszerei-

nek kérdésébe azonban most nem mehetünk bele. Másrészt a szocialista jogtudomány — amint arra már utaltunk — nem hagyja figyelmen kívül, hogy az egyes törvények értelmezésének is megvan a maguk fejlődéstörténete, amelynek során a jogszabály tartalma — a szöveg lehetséges határait mindig figyelembe véve — egyre változik ; emellett új és új esetek merülnek fel, új ellentmondások várnak megoldásra az adott törvényhely alapján. Az adott törvény értelmezésének ez a fejlődése általában a kiterjesztő értelmezésnek kedvez, mert gazdagítja a törvény tartalmát ; de ez nem feltétlen, mert az alakuló viszonyok vagy a felmerülő új esetek nemegyszer negatív következtetésre, vagyis a törvényszöveg megszükitő értelmezésére, vagy az addigi értelelem szűkítésére adnak alapot.

Az értelmezés e hozzávetőleges körülhatárolásából következik, hogy az értelmezés, pontosabban a kiterjesztő értelmezés, nem lehet alkalmas a joghézag kitöltésére, mert az értelmezés akár legszélesebb alkalmazása is mindig a jogtétel keretein belül történik, az mindig a jogszabály magyarázata a jogszabály alkalmazása érdekében, a jogszabály által elvileg is átfogható esetekre. Ha olyan helyzetre bukkanunk, amely a kiterjesztő értelmezés mellett sem tartozik a szabály alá, ennek megoldására, az így adódó joghézag kitöltésére az analógia szolgál.

A logika az analógia — pontosabban az analogikus következtetés — lényegét abban határozza meg, hogy az valójában nem-teljes indukció ; e jellegét akkor is elismeri, ha különválasztva, a nem-szillogisztikus következtetés egy fajtájaként tárgyalja. Az analogikus következtetés annyit jelent, hogy két jelenség közös jelei alapján az egyik jelenség ismert jelét feltételezzük a másik jelenségnél is. A jogtudomány, anélkül, hogy túlzottan elmélyedt volna az analógia logikai és jogi jelentése közötti különbség elemzésében, általában leszögezte, hogy az analógia a jogban különbözik az analógia logikai értelmétől, mert a jogi analógiánál csak hasonlóságról, valamely tényállásnak egy hasonló tényállásra érvényes szabály szerint való eldöntéséről van szó. A jogi analógiának a hasonlóságra építése és szembeállítása az analógia logikai fogalmával, ebben az általánosságban nem lehet helyes s a jogban az analógiának valamilyen hasonlóság alapján való alkalmazása önkényes eredményhez vezethet. Ha a jogi analógiának vannak is bizonyos eltérő elemei a logikai analógiától, nézetünk szerint végeredményben a jogi analógia gyökereiben azonos a logikai analógiával. A jogi analógiánál két tényállásról van szó, amelyek egyikét szabályozza a törvény, a másikat nem ; annak, hogy ez utóbbi tényállást az előbbit szabályozó törvény alá vonjuk, feltétele, hogy közöttük bizonyos elemeikben azonosság álljon fenn, hogy azok bizonyos síkon azonosak legyenek, hogy a nem-teljes indukció során eljussunk azokhoz az elemekhez, amelyek bennük közösek s ennek során eltekintsünk bizonyos elemektől, amelyekben különböznek. A Szladits-féle magánjog (s ugyanígy a mi polgári jogunk) a törvényanalógia példájaként a vasutak felelősségéről szóló 1876 : XVIII. tc. alapelvének kiterjesztését

hozza fel a gépkocsiüzemre ; e példából látszik, hogy a vasút és a gépkocsiüzem, bár különböznek egymástól, egy bizonyos, a jogi szabályozás szempontjából releváns síkon azonosak, mindkettő jármű, mégpedig gépi erővel hajtott jármű. Ha ez a bizonyos, magasabb síkon való azonosság nincs meg, analógiáról a szó tulajdonképpen értelmében, tudományosan nem beszélhetünk, még akkor sem, ha a gyakorlat olyankor ezt is teszi. Ha a két tényállásnak a most vázolt értelemben nincsenek meg az azonos elemei, akkor nem analógiáról, hanem az analógia köpenyébe bujtatott jogi fikcióról lehet csak szó. Dernburg azt írja, hogy a törvényi fikciók alapján bizonyos tényállásokhoz tényeket hozzá kell gondolni, illetőleg belőlük ki kell hagyni ; ez a különös gondolatoperáció — mondja Dernburg — a jogi tények analóg alkalmazását kívánja előidézni. Az „analóg” megjelölés azonban itt nyilvánvalóan tudományosan pontatlan. A törvény technikai okokból alkalmazhat ilyen megoldásokat s kimondhatja, hogy bizonyos tényállások esetében egy más tényállásra megállapított szabályt kell alkalmazni ; ez lehet valóságos analógia is, amikor a két tényállás összevetéséből valóban analóg következtetést lehet vonni, de lehet látszólagos is, amikor a törvény voluntarisztikus módon nyilvánít ilyen tényállásokat analógoknak. Ha a Ptk. tervezete például megállapítja, hogy a bizományra a megbízás szabályait kell alkalmazni, vagy az ingyenes tartásra vonatkozó szerződést illetően az ajándékozásra vonatkozó szabályok alkalmazandók, technikailag és formailag deklarálhatja az analóg alkalmazást, azonban nyilvánvaló, hogy itt lényegüket és társadalmi szerepüket illetően nagyobb vagy kisebb mértékben azonos vagy eltérő jogintézményekről van szó s például a bizomány és a megbízás viszonya jobban megfelel az analógia tudományos fogalmának, mint az ajándékozási szerződés és az ingyenes tartás viszonya. Elméletileg különbséget kell tehát tenni a tudományosan és jogilag is helytálló analógia és az olyan, az analógiára emlékeztető technikai megoldás között, amely tulajdonképpen nem analógián, hanem törvényi fikción alapul. Egyedül a valóban analógikus következtetés lehet alkalmas arra, hogy a jogalkalmazás során a joghézagot kitöltse.

Ami a jogban ismert analógia két fajtáját, a törvényanalógia és a joganalógia megkülönböztetését illeti, ezek, mint műveletek, jellegükre nézve azonosak, mert mind a kétfőnél, nem teljes indukcióval, eljutunk egy felsőbb tételhez. Míg azonban a törvényanalógiánál a felső tétel egy adott jogintézmény, vagy az adott törvény általános tétele, addig a joganalógiánál e felső tétel a jogrendszernek valamely általánoselve ; viszont mindkettőnél ezekből a felsőbb tettelekből kell visszakövetkeztetnünk a kifejezetten nem szabályozott eset megoldására. Megkülönböztetésüknek tulajdonképpen politikai jelentősége van, ami a jogalkotás és jogalkalmazás közötti elvi különbségtételen, az állami szervek hatáskörének elkülönítésén alapszik. Míg a törvényanalógia, hogy úgy mondjuk, állandóan alkalmazható eszköz a polgári jogban a hézagok kitöltésére, addig a joganalógia, amely az adott törvény vagy törvénykönyv határain

kívül fekvő forrásokhoz nyúl, nyilván nemcsak kivételes, de egyben csak ideiglenes jellegű konkrét megoldás lehet, amelyre aligha épülhet fel tartós gyakorlat, mert a szocialista törvényesség megkívánja, hogy e területeket előbb-utóbb jogalkotás útján, azaz az eseti megoldás helyett a kérdés normatív szabályozása útján rendezzük.

Polgári törvénykönyvünk alkalmazásával összefüggésben tehát, a kifejtettek szerint, egyrészt elméletileg és gyakorlatilag is éles határt kell vonnunk az értelmezés és az analógia között azzal, hogy az előbbi nem lehet alkalmas a hézagok kitöltésére; csak e határ pontos megjelölésével lehet biztosítani a jogrend szilárdságát és a szocialista törvényességet. A joghézag elismeréséből folyik továbbá, hogy polgári törvénykönyvünket illetően helye lehet és helye is van az analógiának abban az értelemben, ahogyan azt megközelíteni törekedünk, mégpedig általában a törvényanalógiának, kivételes esetekben azonban a joganalógiának is; ez utóbbinak eseti alkalmazása viszont egyben figyelmeztetés is a törvényhozó szerv számára.

V.

A szélesen felfogott értelmezési problematika következő állomása annak a kérdésnek vizsgálata, hogy mennyiben lehet általános érvénye a jogszabályok hivatalos értelmezésének, illetve az analógiára nézve levont hivatalos következtetéseknek.

Minden értelmezés nyilvánvaló alapelve, hogy az mindig az alkalmazás érdekében és az alkalmazással összefüggésben történik. Ha az értelmezés mindig a jogszabálynak a tényálláshoz való viszonyítása során válik is szükségessé, ez nem teszi az értelmezést pusztán esetivé. Gyakorlatilag az értelmezési tevékenység kétirányú: egyrészt általában meg kell vizsgálni az esetleg felmerülő problémákat, vagyis a törvényt ki kell vetíteni elképzelt tényállásokra, másrészt a törvényt konkrét jogesettel kapcsolatban, azaz a jogalkalmazás során kell értelmezni. A lényegében egységes értelmezési tevékenység e kétféleségéből olyan törekvések is adódtak, amelyek elméletileg különválasztották az értelmezés e két esetét; a burzsoá irodalomban ez az általános „jelentés” elválasztásában állott az alkalmazáskori értelmezési művelettől. Egyes szovjet szerzők különbséget tesznek a törvény „ujasznyenyije”-je és a törvény „razjasznyenyije”-je között; ha jól értjük e szétválasztás lényegét, az előbbi inkább a jogszabály értelmének belső tudatosítását, az általános és absztrakt értelmezést jelenti, míg az utóbbi az alkalmazási folyamat során végzett értelmezést („tolkovanije”). Minthogy, mint mondtuk, mindkét esetben a jogszabálynak valamely tényálláshoz való viszonyításáról van szó, legyen ez a tényállás elképzelt, vagy gyakorlatilag felmerülő, — e kettéválasztás aligha helytálló.

Absztrakte és általánosan elképzelt tényálláshoz kapcsolódik az az értelmezés, amelyet a jogalkotó szerv végez, amikor egy általa vagy egy alacsonyabb

szerv által kibocsátott jogszabályt jogszabály útján magyaráz, illetve értelmez. Az ilyen hiteles (legális vagy autentikus) értelmezést tartalmazó jogszabály tehet valóban értelmezési megállapításokat, azaz olyanokat, amelyekhez a különböző értelmezési módszerekkel jogszabályon kívül is el lehet jutni, s amelyek tartalmilag megfelelnek a tudományos értelmezésnek; de adhat olyan magyarázatot is, amely tudományos mértékkel mérve önkényes, amely az értelmezett törvényből nem folyik s amely tehát csak formailag értelmező jogszabály, tartalmilag azonban új, a korábbi jogszabályt kiegészítő vagy módosító norma. A polgári törvénykönyvünk további sorsát illetően nem lényegtelen, hogy e megkülönböztetést szem előtt tartsuk s az azzal kapcsolatos esetleges törvényi értelmezést, amely tartalmánál fogva is valóban értelmezés, élesen elválasszuk a törvénymódosítástól. Bár a mi alkotmányunk nem tartalmaz a szovjet alkotmány 49. §-a c) pontjának megfelelő rendezést, amely a legfelsőbb szovjet prezidiumának biztosítja a törvényértelmezés jogát, nézetünk szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának nálunk szintén van jogköre az országgyűlés mellett az ilyen hiteles értelmezésre. Ez az Elnöki Tanácsot abból az általános helyettesítési jogkörből kifolyólag illeti meg, amelyet alkotmányunk biztosít számára. Az ilyen értelmezésnek nyilván általános jelleggel és törvényerejű rendelet formájában kell történnie.

A *jogalkalmazó* szervek értelmezési tevékenységét illetően az az általános elv, hogy ez csak eseti jellegű lehet. Ez a megállapítás azonban nem áll a szocialista országok legfőbb bírói szerveire. Mint ismeretes, a szocialista országok legfelsőbb bíróságait megilleti a bíróságokra kötelező irányelvek kibocsátásának joga. Ezek jellege még nem alakult ki egyértelműen. Helyenkint az irányelvek feladatának tekintik az értelmezés mellett a bírósági gyakorlat általánosításából adódó tanulságok levonását és jogpolitikai elvek meghatározását is. Nézetünk szerint az irányelveknek éppen az értelmezés a feladata; eszköz ez a legfelsőbb bíróság kezében arra, hogy vitás vagy kétes esetben a hivatalos értelmezés ilyen új formájával megállapítsa a jogszabály egységes értelmét s ezzel biztosítsa a jogegységet. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról szóló 1957. február 24-i szabályzat megváltoztatta az irányelvek eddigi elnevezését s iránytmutató magyarázatnak vagy értelmezésnek nevezi azokat; a gyakorlat általánosítása és a statisztikai tanulságok csak alapul szolgálnak az ilyen értelmezési irányelvekhez.

A bíróságok által eseti ügyekben adott értelmezési tételek csak az adott ügyre kötelezőek; a kérdés azonban ezzel távolról sincs lezárva. A magasabbfokú bíróságok egyes eseti értelmezési megállapításai elvi jelentőségűek lehetnek s ezeket vagy a megállapítás meggyőző voltánál, vagy egyszerűen a felsőbb bíróságok tekintélyénél fogva az alsóbb bíróságok általában elfogadják. Ilyen módon kialakul a bíróságok tevékenységében az egyes jogszabályoknak és jogtételeknek egy általánosan elfogadott értelmezése. Az ilyen értelmezést, ha eltér a törvénytől, nálunk sokszor még ma is bírói szokásjognak nevezik s amikor

a jogelmélet tagadja a szokásjog megengedhetőségét a szocialista jogrendszerben, erre az úgynevezett bírói szokásjogra szoktak ellenérvként hivatkozni. Kérdés, helytálló-e ez az érvelés?

Az a tétel, hogy a szocialista jogrendszer általában nem viseli el a szokásjogot, nálunk kétségtelenül még nem érvényesül a polgári jogban, amelynek egyes részei eddig szokásjogon alapultak, — de nem érvényesül a jogszemléletben sem. A szokásjog alatt nálunk sokszor még mindig annak a burzsoá elmélet által kidolgozott, homályos fogalmát értik, amely azt a célt szolgálta, hogy megindokolja s a jog, habár csak a szokásjog rangjára emelje a törvénytől eltérő joggyakorlatot. A szokásjogi jogfejlődés a polgári jogban és az ezen alapuló szokásjogias szemlélet azután átvetítődött bizonyos fokig jogunknak olyan területeire is, amelyekre már új kódexeket alkottunk ; így például a munkajogban a jogalkalmazó szervek nemegyszer a szocialista törvényesség szempontjából megengedhetetlen módon „továbbfejlesztették”, vagy „módosították” az érvényes törvénykönyvet s ezt sokan a törvény mellett, sőt ellenére kialakult szokásjognak tekintik.

Anélkül, hogy a szokásjog egész problematikáját felvethetnénk, annyit meg kell állapítani, hogy a kódex megalkotása a polgári jog területén bizonyos értelemben az egész eddigi jogforrás-rendszerünket is alapjaiban megváltoztatja. E téren a magyar burzsoa magánjogi rendszer elmaradt az európai fejlődés mögött. Míg ugyanis nálunk a magánjog egy részének szokásjogi jellege miatt legalábbis egyforma jelentőséget tulajdonítottak a törvénynek és a szokásjognak, mint jogforrásnak, addig azokban a burzsoá országokban, ahol a törvénykönyvek szabályozták a polgári jog egészét, már a burzsoá jogtudomány is elismerte a szokásjognak a törvény alá rendeltségét, sőt addig a tételig is eljutott, hogy ilyen esetben a szokásjognak csak az értelmezés szempontjából lehet jelentősége. A Ptk. megalkotása után és a szocialista elmélet alapján azonban nézetünk szerint ezen egy lépéssel túl kell mennünk. Nyilvánvalóan nem beszélhetünk szokásjogról akkor, ha például a legfelsőbb bíróság *egy adott törvény keretében mozogva*, azt értelmezi, vagy annak analógikus alkalmazását teszi lehetővé ; ugyancsak nincs szó szokásjogról, ha a bíróságok szokásszerűen magukévá teszik a gyakorlatban általában kialakult törvényértelmezést, *feltéve*, hogy ez az értelmezés is a törvény keretei között marad. Szokásjogról a szó szoros értelmében akkor lehetne az értelmezéssel összefüggésben beszélni, amikor a legfelsőbb bírói szerv kötelező irányelve, vagy a bíróságok általános gyakorlata *eltér* a törvénytől, azaz törvényt ront, vagy a joghézagot önkényesen tölti ki. A jogalkalmazó szervnek ilyen önkényes eljárását azonban ne üssük *szokásjoggá*, ne emeljük jogforrási rangra ; az ilyen helytelen, mert a törvényi kereteket szétfeszítő, vagy attól függetlenül értelmezéssel vagy eljárással szemben fel kell lépni ; ezt megteheti például a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke a rendelkezésére álló jogi eszközök segítségével. Ez az úgynevezett törvényrontó szokásjog csak quasi-szokásjog, csak hasonlít a szokásjogra, de nincs

meg a jogi kötelező ereje, mert éppen az az eleme hiányzik, amely joggá tenné; az ilyen gyakorlattól, amely legfeljebb tömegességével vagy a felsőbb bíróság tekintélye folytán hat, bármikor el lehet térni és vissza lehet, sőt vissza kell fordulni a törvényhez, vagy pedig a törvényt módosítani kell.

Összefoglalva : a törvénykönyv által szabályozott területen tehát a bíróság értelmezési gyakorlata vagy általában megfelel a törvénynek (idevonva az analógia lehetőségét is) s ebben az esetben szokásjogról nincs szó, — vagy pedig túlmegy a törvény széles értelemben vett keretein ; ez utóbbi esetben beszélhetünk gyakorlatról, beszélhetünk szokásról, csak éppen nem szankcionálhatjuk jogként az ilyen ál-értelmezést. Ez az álláspont ebben a formájában túl merevnek tűnik, mert a törvény keretei között mozgó értelmezés s az ezt nyíltan meghaladó jogalkalmazás közti különbség a gyakorlatban nem látszik ilyen élesen. Míg azonban a burzsoá jognak nyilván szüksége van egy bizonytalan átmenetre, erre az ingoványos talajra, hogy erre s ezen túl a törvényellenes gyakorlatra nézve is fenntartsa a jog látszatát, addig a szocialista jognak és jogtudománynak itt elvileg tiszta helyzetet kell teremtenie s ezt a bizonytalanságot fel kell számolnia. Nálunk is nagy jelentősége van annak, hogy az értelmezést illetően egységes és szokásszerű bírói gyakorlat alakuljon ki ; a törvénynek alárendelt és annak keretei között maradó szokásos értelmezés azonban nem szokásjog, aminthogy a törvényellenes gyakorlatot sem szankcionálhatjuk ilyenként. Ezért a szocialista jogelmélet kénytelen az értelmezés körében elméletileg és gyakorlatilag felszámolni a szokásjogot.

VI.

A gyakorlati jogászok különös jelentőséget tulajdonítanak éppen az értelmezés szempontjából annak, hogy a Ptk. tervezete — az utóbbi évek gyakorlatától eltérően — részletes indoklással jelent meg. Az indoklás jelentőségét el kell ismernünk ; e jelentőséget azonban nem szabad a törvényindoklás jellegének félreismerése alapján eltúloznunk.

A törvények indokolásait a burzsoá jogban különösen a jogértelmezés történeti módszerének alkalmazása során használták fel, egyrészt a törvényhozó akaratának, másrészt azoknak az okoknak a megismerésére, amelyek a törvényhozót a törvény megalkotására vezették. Amilyen mértékben azonban a jogértelmezés a burzsoá fejlődés során eltávolodott a törvényhozó akaratától s amilyen mértékben az értelmezésnek úgynevezett értékelő módszere lépett előtérbe, amely kiszélesítette a törvény valóságos tartalmától való elszakadás útját, — az indoklás jelentősége mindinkább csökkent. Történetileg így az indokolástól való elszakadás egyik kísérő jelensége volt a törvényhozó akaratától és szándékától való elszakadásnak s jele volt az önkényes értelmezés irányában való haladásnak. Ennyiben tehát az indokolást „rehabilitálni” lehet, — de természetesen

nem a burzsoá törvények indokolását. Ezekkel összefüggésben egyrészt rá kell mutatnunk arra a visszaélésre, amelyet a burzsoá jogtudományban a törvényhozó akaratával űztek; ezt az akaratot, amelyet természetesen nem az uralkodó osztály akarataként fogtak fel, vagy perszifikáltak, azonosították egy elképzelt fizikai személy akaratával, vagy pedig az egyéni akaratok pusztá összességéként szemlélték s az egyes képviselők véleményét kutatták a törvényhozó akaratának megállapítása végett. Az is világos másrésztől, hogy a törvény indokolása burzsoá viszonyok között amúgy sem tárja fel alkotójának valódi akaratát; elég itt az 1878-as német szocialistaellenes törvény példájára hivatkozni, amelyhez formális indokul az I. Vilmos elleni merénylet szolgált, célja azonban — mint Dernburg is megállapítja — az volt, hogy megakadályozza a szociáldemokrácia törekvéseit. A törvényhozó akarata és szándéka tehát burzsoá viszonyok között aligha fejeződhetett ki igazán az indokolásban.

Az a körülmény, hogy mi az értelmezésnél a törvényhozó objektív körülmények által determinált akaratának, a törvényben kifejeződő osztály-akaratnak alapvető jelentőséget tulajdonítunk, visszavezet bennünket a törvény indokolásához, anélkül azonban, hogy mi is a „Kultus der Materialien” hibájába esnénk. Mindenekelőtt az indokolás minden jelentősége ellenére sem szabad felednünk, hogy az tulajdonképpen nem a törvény, hanem csak a törvényjavaslat indokolása s az elsősorban azokra az elgondolásokra vet fényt, amelyek a javaslatot benyújtó szervet vezették. Az indokolás tájékoztat arról, hogyan elemezte a benyújtó szerv a helyzetet, amelyre a törvényt alapozta, milyen társadalmi, gazdasági, politikai megfontolások vezették, mennyiben kívánt eltérni a régi jogtól és így tovább. Az indokolás tehát, amelyet egyébként a törvényhozó szerv nem tárgyal és nem is erősít meg, mindig elsősorban társadalmi-politikai s ezen keresztül jogi jelentőségű. Ha a múltban az indokolások éppen a valóságos társadalmi-politikai okokat igyekeztek elrejteni, a szocialista törvénykönyveknél ezek a társadalmi-politikai, sőt jogpolitikai indokok már nemcsak az indokolásban, hanem többnyire a szövegben is nyíltan kifejezésre kerülnek; így a Ptk. tervezetének első három szakasza is utal ezekre az okokra és célkitűzésekre. Abból kifolyólag, hogy a törvény indokolása őszintén feltárja e körülményeket, az indokolás rendkívül fontos segítség lesz a törvény történeti módszerrel való értelmezésénél.

Az értelmezés során azonban a történeti módszeren kívül más módszereket is alkalmaznunk kell. Az indokolástól nem várható el, hogy az az értelmezésre vonatkozó összes módszerek együttes alkalmazásával akár csak megközelítően is megadja a törvény helyes, teljes és végleges értelmét. Ha ezt tennők, nem számolnánk a törvény hatálybalépését követően összegyűjtött tapasztalatok és tudományos vizsgálódások szerepével az értelmezés elmélyültebbé tételében, tagadnánk a fejlődést az értelmezés területén, illetőleg hivatalos állásfoglalással zárnánk el ennek útját. Érdemes egyébként megjegyezni, hogy nálunk az indokolásba foglalt értelmezés szélessé és többé-kevésbé teljessé tételének

igénye nem a törvényhozó vagy a törvényt benyújtó szervtől, hanem a jogalkalmazóktól ered. Ez a követelmény feltételezhetően egyrészt abból fakad, hogy kódexeink, de jogszabályaink általában, mint mondtuk, szerkezetileg is új típusúak és nagyrészt elszakadnak a kazuisztikától. Ha például a Ptk. tervezetének 647 szakaszát szembeállítjuk a magánjogi törvényjavaslat 2171 szakaszával (még ha le is vonjuk ebből a családjogi anyagot), nyilvánvaló lesz, hogy e mennyiségbeli különbség a törvényszerkesztést illetően jellegbeli eltérést is jelent. Az a szemlélet, amely sok vonatkozásban az íratlan magánjog, vagy a magánjogi törvényjavaslat kazuisztikus rendszerében mozog, legalább a törvény indokolásától kéri számon azt, ami a törvény szövegéből kimaradt. Ennek az igénynek törvényi indokolásaink eleve nem tehetnek eleget; de nem válhatnak a hiteles értelmezés egy fajtájává sem, noha jogalkalmazóink egy része ezt várja, amikor az indokolástól kér pontos eligazítást a mi átmeneti korszakunkban amúgy is nagyszámban jelentkező s nem könnyű értelmezési vagy jogalkalmazási problémára nézve. E kérdésnél is kitűnik, miért nem üres frázis az, hogy a szocialista jog alkotóbb és nagyobb feladatot ruház a jogalkalmazóra, mint a burzsoá jog. A jogalkalmazó tevékenység alkotó jellege nálunk nem új, törvényrontó normák kidolgozásában áll, hanem egy magasfokú, tudományosan megalapozott, széleskörű általánosításon alapuló értelmezési tevékenységben, amelynek során a szocialista jogban a jogalkalmazónak általában nagyobb ívet kell áthidalnia, mint a törvényi, vagy szokásjogi kazuisztikára támaszkodó régi jogalkalmazónak. A jogalkalmazás során adódó *értelmezési* problémák magas színvonalú, a szocialista jogtudomány tételein alapuló megoldása — ez a jogalkalmazó valóban alkotó szerepe a szocialista jog keretében.

VII.

Előadásom során az értelmezési problematika alapvető vonásainak tárgyalására törekedtem s elsősorban az értelmezés kérdéskörének azokra az elemekre tértem ki, amelyek a polgári törvénykönyvvel kapcsolatban merülnek fel, ha nem is kapcsolódnak szorosan vagy kizárólagosan ahhoz. Céлом az volt, hogy a polgári törvénykönyv tervezetének elkészülte alkalmából megkezdjem valamilyen módon az értelmezés egész anyagának megtisztítását a szűken szemlélt empiriától, az esetlegességtől, a voluntarisztikus elemektől, vagyis mindattól, amit a régi szemlélet reá rakott s legalább jelezzem az értelmezés körüli kérdések megoldásának útját.

A marxista-leninista jogelmélet, amely eddig elsősorban a jogot illető általános kérdések és a szocialista jogra vonatkozó alapvető tételek kidolgozásával foglalkozott, fejlődésének csak jelenlegi szakaszán jut el oda, hogy át-, vagy visszavegye saját feladatkörébe sok egyéb általános jellegű kérdéssel együtt az értelmezés kérdését is. Az értelmezéssel eddig elsősorban a tételes jog művelői

foglalkoztak s a jogelmélet művelője, amikor ezt tárgyalja, könnyen olyan megítélés alá eshet, mint annak idején Thomasius, akit a jogászok elég jó elméleti embernek, az elmélet képviselői pedig tűrhető jogásznak tartottak. Ezzel a veszéllyel abban a reményben lehet szembenéznünk, hogy szocialista viszonyok között a jogelmélet művelőinek a tételes jogtudományokhoz, — a tételes jogtudományok művelőinek pedig a jogelmülethez való közeledésével ez az ellentét alapját veszti és az ebből fakadt előítéletek előbb-utóbb ugyanúgy lomtárba kerülnek, mint a jogértelmezésre vonatkozó egyes régi elképzelések és tételek.